

УДК 343.91:351

В.М. РУФАНОВА, канд. юрид. наук, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Ключові слова: бюджетна сфера, злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, бюджетні кошти

Особа злочинця, будучи одним із основних елементів предмету кримінологічної науки, в той же час є й однією з найскладніших та ключових її проблем. Це пов'язано з тим, що з'ясувати сутність злочинності, детермінант, які її обумовлюють, та відповідно розробити ефективні заходи запобігання неможливо без дослідження всієї сукупності ознак осіб, які вчиняють злочини.

Дослідження осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, дозволить глибше та предметно з'ясувати сутність криміногенних детермінант, які обумовлюють їх вчинення. Адже особа виступає своєрідним «елементом зв'язку» між соціальними умовами суспільного життя та злочинністю, правопорушник є центральною ланкою, що поєднує причину та наслідок [1, с.10]. Сама по собі, без впливу внутрішніх спонукань та зовнішніх факторів, особа не буде вчиняти злочини. І саме тому вивчення сутнісних ознак, властивостей особи злочинця, результат їх взаємозв'язку, роль у вчиненні злочину є однією з обов'язкових умов здійснення ефективної запобіжної діяльності як в економічній сфері взагалі, так і щодо злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів.

Останнім часом злочинність у бюджетній сфері викликає все більше інтересу в науко-

вих колах. Різні аспекти даної теми досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: П.П. Андрушко, Ю.Л. Анісімов, К.С. Аругян, О.М. Бандурка, А.М. Бойко, Д.О. Бойков, Б.В. Волженкін, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, Ю.М. Демидов, А.І. Долгова, О.О. Дудоров, О.Ю. Заблоцька, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, О.Г. Карпов, Ф.А. Лопушанський, О.М. Литвак, В.В. Лунєєв, А.В. Макаров, М.І. Мельник, Д.Й. Никифорчук, В.М. Попович, О.С. Русакова, О.Б. Сахаров, В.В. Сташис, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, О.В. Тихонова, М.І. Хавронюк, Р.Р. Фазилов, В.П. Філонов, В.І. Шакун, А.К. Щегуліна, О.М. Яковлев, В.Б. Ястребов та ін. Віддаючи належне науковим здобуткам зазначених вчених, слід наголосити, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, в кримінологічній літературі ще не проводилась.

У зв'язку з цим метою статті є надати кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, на підставі аналізу статистичних даних та матеріалів слідчо-судової практики. Останнє стане в подальшому основою для методичних рекомендацій щодо здійснення заходів індивідуального запобігання та своєчасного виправлення осіб, схильних до вчинення цих злочинів.

Під час дослідження особи злочинця потребують врахування як біологічні, так і соціальні фактори, які впливають на формування криміногенної мотивації особи. У зв'язку з цим, далі пропонуємо надати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів за найбільш розповсюдженою структурою, яка охоплює як біологічні, так і соціальні якості та властивості особи. Зокрема, розкриємо *соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки*. Системне дослідження визначених нами ознак дозволить з'ясувати особливості їх предметної структури, властивостей, рис осіб, які вчиняють зло-

чини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів.

Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів. Узагальнення результатів діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю (далі – ДСБЕЗ), управління (відділів) боротьби з організованою злочинністю (далі – У(В)БОЗ) щодо виявлення цих осіб свідчить про певне зниження їх кількості. Так, у 2002 р. було виявлено 2281 особу, а у 2009 р. – 2007 (на 12 % менше) осіб, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів.

У більшості вивчених матеріалах кримінальних справ переважають чоловіки (у 70 % кримінальних справ), у 30 % випадків злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, були вчинені жінками. Досить високий відсоток вчинення злочинів жінками пояснюється тим, що посади, пов'язані з веденням фінансово-бухгалтерської документації, займають переважно особи жіночої статі. Щодо переваги чоловіків у загальній кількості осіб, то це пояснюється тим, що переважно чоловіки очолюють обласні, районні державні адміністрації, фермерські господарства та інші суб'єкти господарювання. Показник співвідношення особи злочинця відрізняє дану категорію осіб від особи економічного злочинця, де співвідношення чоловіків та жінок приблизно співпадає (55,2 % – жінки, 44,8 % – чоловіки).

За віком спостерігається тенденція до старших вікових категорій. Зокрема основну вікову групу складають особи віком від 40 до 50 років (67,2 %). Близько 18,9 % досліджуваних злочинів вчиняють особи у віці від 18 до 40 років, а особи віком понад 50 років вчиняють 13,9 % злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів.

За рівнем освіти, досліджувана категорія осіб, відрізняється від осіб, що вчиняють економічні злочини, більш високим рівнем. Узагальнення матеріалів кримінальних справ свідчить, що 86,9 % осіб, які вчинили злочини,

пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, мали вищу освіту, 8,6 % – середню спеціальну і 4,3 % – загальну середню освіту.

Узагальнення даних щодо сімейного стану осіб, засуджених за вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, свідчить що 74 % останніх мали сім'ю, розлучені та вдови – 21,7 %, неодружені особи фігурували у 8,6 % вивчених кримінальних справ.

За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ, близько 79 % злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів вчиняються в містах та селищах міського типу; 21 % – в обласних центрах та містах обласного значення. Це свідчить про те, що переважна більшість злочинів вчиняється службовими особами сільського та міського рівня, які отримують бюджетні кошти для безпосереднього виконання покладених на них повноважень.

Зупиняючись на характеристиці *соціально-рольових ознак* досліджуваної категорії осіб, зазначимо, що особливістю злочинів, які вчиняються у бюджетній сфері, є те, що їх можуть вчинити лише особи, які безпосередньо мають доступ до бюджетних коштів, тобто мають можливість ними розпоряджатися. Це, зокрема, особи, які обіймають посади керівників управлінь, відділів, служб бюджетних установ, підприємств, організацій, а також суб'єктів підприємницької діяльності. Виходячи з матеріалів вибіркового дослідження у 49,7 % кримінальних справ, злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, були вчинені керівниками бюджетних установ, з них 32,2 % – державні службовці. Керівники суб'єктів підприємництва, які незаконно отримують бюджетні кошти або їх використовують, складають переважну більшість і становлять близько 50,3 % вивчених кримінальних справ. Бухгалтерські працівники вчиняють злочини у 18 % випадках.

Вибіркове вивчення кримінальних справ та аналіз бюджетного законодавства дає змогу виділити перелік криміногенних посад на

об'єктах бюджетної сфери. На місцевому рівні на прикладі агропромислової сфери цей ланцюг утворюють: голова міської (сільської) ради народних депутатів – 5,4 %; начальник фінансового управління (відділу) обласної, районної державної адміністрації – 2,7 %; начальник управління (відділу) агропромислового розвитку обласної, районної державної адміністрації – 23,3 %; посадові особи агропромислових підприємств – 57,8 %; керівники фонду (відділень фонду) з підтримки агропромислових підприємств – 10,8 % тощо. Слід звернути увагу, що на відміну від аналізованої категорії осіб у структурі осіб, що вчиняють економічні злочини, переважають робітники (62,8 %), а службовці становлять лише 11,2 %.

З метою своєчасного запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів, для працівників органів внутрішніх справ важливе значення має інформація про посади, керівники яких наділені повноваженнями щодо розпорядження бюджетними коштами.

Специфіка злочинів у бюджетній сфері полягає в тому, що їх вчиняють переважно державні службовці з числа керівників державних чи приватних установ. Це особи, які обіймають посади голів районних та обласних державних адміністрацій, службові особи виконавчих комітетів, керівники приватних установ, які отримують кошти з бюджету для виконання державних програм, тощо.

Від посади, яку обіймає особа, схильна до вчинення злочину, сфери діяльності, рівня органу, в якому вона працює, обсягу повноважень залежать характер та наслідки злочину в бюджетній сфері.

Однак наявність у особи певного соціального статусу є неабиякою перешкодою у притягненні її до кримінальної відповідальності. Це пов'язано з тим, що особа, наділена владними повноваженнями, має можливість не лише зловживати ними, але й використовувати їх для захисту від дії закону у зв'язку з наявністю в неї корумпованих зв'язків. За результатами проведеного нами соціологічного опитування 217 працівників органів внутріш-

ніх справ, 82,7 % респондентів висловили згоду з цим ствердженням.

Узагальнення матеріалів кримінальних справ залежно від стажу роботи в посаді, пов'язаній з розпорядженням бюджетними коштами, дозволило виділити такі криміногенні групи:

- 1) особи, які перебували на посаді від 1 до 5 років (73,9 %)¹;
- 2) особи, які перебували на посаді від 5 до 10 років (17,4 %);
- 3) особи, які перебували на посаді понад 10 років (8,7 %).

Як видно з результатів дослідження, у бюджетній сфері спостерігається тенденція до зниження терміну перебування на посаді, коли особа наважується на вчинення суспільно небезпечного діяння. Це пояснюється прагненням керівників, які щойно отримали посаду в органах влади, збагатитися за рахунок бюджетних коштів, бажанням не упустити шанс «легкого збагачення». У даному напрямку оперативним працівникам ДСБЕЗ, БОЗ необхідно постійно проводити моніторинг осіб, які обіймають посади, пов'язані з розпорядженням бюджетними коштами. Щодо особи економічного злочинця, то в структурі цих осіб, навпаки, переважають особи, які обіймали посади понад 5 років – 36,7 % [2, с.114].

Вищевикладене дає можливість дійти висновку про існування певної залежності рівня криміногенності особи від терміну, протягом якого вона займає посаду. До того ж соціальні ролі, які виконують ці особи, тісно пов'язані зі специфікою наданих службових повноважень (щодо розпорядження бюджетними коштами). Для переважної більшості осіб, які вчиняють злочини даної категорії, характерною є відсутність бажання сумлінно виконувати вимоги, які витікають з її службового

¹ За результатами проведеного вибіркового вивчення кримінальних справ, більшість злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів (56,5 %) вчинялись посадовими особами, які працюють на посаді 1–2 роки.

становища, а також прагнення зайняти таку соціальну позицію, якій вона не відповідає.

Врахування вищевикладеного має важливе значення при розробці та реалізації заходів запобігання цим злочинам на індивідуально-му рівні.

До *морально-психологічних* ознак особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, належать світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рівень потреб особи тощо. Зазначимо, що дана група ознак особи, яка вчиняє досліджувані злочини, майже повністю збігається з характеристиками особи економічного злочинця.

Вивчення матеріалів кримінальних справ свідчить, що 76,1 % злочинів особи вчинили умисно, з них 70 % – з корисливих мотивів. І хоча особи, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, як і економічні злочинці, в більшості випадків матеріально забезпечені, за місцем роботи та проживання характеризуються з позитивної сторони, вважається, що мотивуючим фактором вчинення економічного злочину є прагнення особи злочинця покращити матеріальне становище у родині [2, с.92]. У 27,4 % випадків злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, особами вчинялися в інтересах третіх осіб, 12,1 % злочинів було вчинено особами у зв'язку з неякісним виконанням службових обов'язків з дотримання бюджетного законодавства, зі змішаною формою вини встановлено 3,2 % вибіркового масиву вивчення кримінальних справ.

Говорячи про соціально-психологічну характеристику осіб, які вчинили злочин у бюджетній сфері, зазначимо, що найчастіше їм притаманний правовий нігілізм, ставлення себе вище за інших, надмірна самовпевненість, ігнорування правил внутрішнього порядку, прагнення до збагачення будь-якими шляхами, навіть шляхом злочинних дій, усвідомлення протиправності своїх дій (83,6 % осіб визнали себе винними у вчиненні злочинів).

Узагальнення матеріалів кримінальних справ дозволило виділити такі соціально-

психологічні ознаки особи, яка вчиняє злочин, пов'язаний з незаконним використанням бюджетних коштів: злочини завжди вчиняють у зв'язку з займаною посадою; розвинутий інтелект, психологічна установка на використання свого службового становища в протизаконних цілях; готовність проігнорувати закон та норми моралі, пожертвувати професійною честю заради матеріальної або іншої вигоди; впевненість у владі грошей; переконаність у можливості та доцільності вирішення життєвих питань незаконним способом, визнання такого способу найбільш оптимальним тощо.

Однак слід додати, що на практиці трапляються випадки, коли вчиняючи злочин, пов'язаний з незаконним використанням бюджетних коштів, особа не переслідувала особистої корисливої зацікавленості, а була впевнена, що діє в інтересах підприємства, установи, організації² (9,8 %). В таких випадках особа вважає, що мотив і мета її вчинку є суспільно корисними. Вивчення судових рішень, винесених у справах даної категорії, свідчить, що у 24,3 % такі особи звільняються від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки.

Кримінально-правові ознаки осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів. Особливістю злочинів, які виступають предметом нашого дослідження є те, що вони завжди вчиняються проти бюджетних коштів³. Узагальнення результатів діяльності працівників ДСБЕЗ свідчить, що найчастіше злочини вчиняються з використанням коштів місцевих бюджетів (45,2 % із загальної кількості виявлених злочинів). Злочини, пов'язані з незаконним використанням коштів Державного бюджету

² Так, за результатами вивчення кримінальних справ, такі випадки стосуються першочергового спрямування бюджетних коштів на негайне усунення аварій, забезпечення виплати заробітної плати, усунення наслідків стихійного лиха, техногенних катастроф тощо.

³ Бюджетні кошти (кошти бюджету) – належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету [4].

складають 42,3 %, проти коштів, які виділяються у вигляді субвенцій вчиняються 10,1 % злочинів, і 2,4 % злочинів посягають на кошти резервного фонду бюджету.

Однак за розміром збитків, які спричиняються державі внаслідок вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, переважають злочини, які вчиняються проти коштів державного бюджету. Так, наприклад, у 2009 р. в результаті вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним використанням коштів Державного бюджету, було завдано збитків на суму 719 117 тис. грн, а збитки від злочинів проти коштів місцевих бюджетів склали 271 880 тис. грн.⁴ Поряд з цим, за I квартал 2012 р. правоохоронці виявили 3,3 тис. злочинів у сфері бюджетних зловживань. Попередньо встановлена сума збитків – більше 800 млн грн. Близько 50 % завданих збитків спричинили порушення процедури під час проведення державних закупівель – 400 млн грн [3].

Переважає більшість злочинів, які пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, вчиняються шляхом службового підроблення (86 %). Це пов'язано з тим, що для того, щоб надати законності вчинюваним діям з бюджетним коштом, як правило, вносяться зміни до платіжних документів, рішень колегіальних органів, видаються завідомо неправдиві документи.

Узагальнення емпіричних матеріалів свідчить про переважно груповий характер вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів (близько 73 %). Однак останнім часом спостерігається помітна тенденція до зменшення питомої ваги цих злочинів, вчинених у складі групи. Так, якщо у 2002 р. питома вага злочинів, вчинених в складі групи складала 36,3 % від загальної кількості виявлених осіб, то у 2009 р. – 26,6 %. За останні 10 років найбільше злочинів, вчинених у складі групи було виявлено у 2004 р. (44,5 % від загальної кількості вияв-

лених осіб). Хоча у 2004 р. кількість злочинів зменшилась усього на 2 злочини від попереднього року, значно знизилась кількість виявлених осіб, однак кількість злочинів, вчинених у складі групи, зросла на +2,7 %. Далі, протягом 2005–2007 рр. спостерігається тенденція до поступового зниження кількості зареєстрованих злочинів. У вказаний період знижується і їх груповий характер, тобто питома вага становить відповідно 41,4 %, 33,1 % та 22,3 %. А вже з 2008 р. і по теперішній час цей показник зростає.

Для сфери використання бюджетних коштів характерним є вчинення злочинів у складі групи, як правило, в складі 2–3 осіб. В залежності від виду злочину, який вчинюється у бюджетній сфері, це може бути «союз» голови адміністрації з його замісником та головним бухгалтером; голови адміністрації з начальником відділу чи установи; директором школи та головним бухгалтером; керівником підприємства (фермерського господарства) та головним бухгалтером тощо. Комбінації можуть бути найрізноманітнішими, але обов'язковою умовою є те, що однією стороною виступатиме особа, наділена повноваженнями щодо розпоряджання бюджетним коштом.

Серед осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, досить низький показник раніше судимих осіб (0,8 %) – на момент вчинення ними нового злочину судимість була знята чи погашена в порядку ст.89 КК України.

Вчиняючи суспільно небезпечне діяння, особа знала, що за нього передбачена кримінальна відповідальність – близько 83 % засуджених осіб, при чому 100 % з них розраховували уникнути відповідальності [5, с.254].

Як свідчать матеріали вивчених кримінальних справ, за вчинення злочинів, які складають предмет нашого дослідження, низький відсоток призначення реального покарання. Як правило, покарання у виді позбавлення волі призначається на строк від 3 до 5 р. (37,7 %) чи обмеження волі (26,9 %), штраф у розмірі від 850 грн до 10 тис. грн (20,1 %). У близько 68 % кримінальних справ поряд з

⁴ За даними МВС України за 2009 рік.

призначенням основного покарання винній особі призначається додаткове покарання у виді заборони обіймати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-розпорядчих повноважень. У 15,3 % кримінальних справ судом виносяться виправдовувальні вироки у зв'язку з відсутністю, в діях особи складу злочину. Однак практично в 98 % вивчених судових рішень одночасно з призначенням покарання у виді позбавлення чи обмеження волі в порядку ст.75 КК України судом приймається рішення про звільнення винної особи від відбування покарання зі встановленням іспитового строку на термін від 1 до 3 років.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів, має свої особливості, які проявляються у гендерному складі, освітньому рівні, соціальному статусі, а також у періоді злочинної активності. Запропонована кримінологічна характеристика осіб має важливе прикладне значення, оскільки сприятиме практичним працівникам органів внутрішніх справ у комплексному відпрацюванні об'єктів бюджетної

сфери та своєчасному застосуванню превентивних заходів до осіб, які наділені повноваженнями по використанню бюджетних коштів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968.
2. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.
3. Більшість злочинів у бюджетній сфері пов'язані з держзакупівлями // Дзеркало тижня. – 12.04.2012. – № 13.
4. Бюджетний кодекс України : від 08.07.2010 р., № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – Ст. 9.
5. Макаров А. В. Преступность в бюджетной сфере : понятие, тенденции, предупреждение: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Макаров Андрей Владимирович. – СПб., 2005. – 399 с.

Руфанова В. М. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів / В. М. Руфанова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 603–608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12rvmvbk.pdf>

Надано кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів. Розкрито соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки.

Руфанова В.Н. Криминологическая характеристика лиц, совершающих преступления, связанные с незаконным использованием бюджетных средств

Приведена криминологическая характеристика лиц, совершающих преступления, связанные с незаконным использованием бюджетных средств. Раскрыты социально-демографические, социально-ролевые, морально-психологические и криминально-правовые признаки.

Rufanova V.M. Criminological Characteristics of Persons, Who Commit Crimes, Related to the Illegal Use of Budgetary Facilities

Deals with conducted criminology characteristics of persons, who commit crimes, related to the illegal use of budgetary facilities. Social-demographic, social-role, moral-psychological, criminal law features are revealed in the article.